

Déri Balázs

Mit énekeljen az Egyház?

Főigazgató úr,
tisztelt egyházzenei ülészak!

A megtisztelő fölkérésnek eleget téve igyekszem összefoglalni gondolataimat az ülészak témájáról. Kérem, ne tekintsek sértésnek, hogy nem személyesen olvasom föl az előadást. Tanári kötelességem teljesítése mint elháríthatatlan ok miatt vagyok kénytelen távol maradni. Azért is sajnálom, hogy nem lehetek jelen, mert nyilván szokatlanul radikális és nem tompítottan megfogalmazott véleményem valószínűleg sokukban kérdéseket vet föl, vagy ellenvéleményüket szívesen megfogalmaznák. Tekintsék hát az alábbiakat gondolatébresztőnek!

A meghívóban meglepetve olvastam, hogy a Katolikus Egyház képviselőjében vagy részéről avagy annak egyházzenejéről kellene szólnom. A Katolikus Egyház római rítusú tagja vagyok, de fölhatalmazás híján a világegyháznak, de még a Magyar Katolikus Egyháznak képviselőjében sem beszélhetek. Mindaz, amit leírtam, csak egy magyar katolikus egyházzeneész magánvéleménye.

Szívesebben veszem, s erre tisztségem is feljogosít, hogy a katolikusságot, a katolicitást most a minden krisztushívót magában foglaló értelmében használjam; sőt, az idősebb testvér, a zsidóság is szemhatáromba esik. A Magyar Egyházzenei Társaság liturgikai és egyházzenei szakmai folyóiratának, a 8. évfolyama végén járó Magyar Egyházzenei felelős szerkesztőjeként ez a tárgasság kötelességem, de ezt élettrajzom is indokolja, és szakmai érdeklődésem hatékonyan támogatja.

Anyai ágról református háttérű baptista család negyedik generációjába születtem bele, de kisgyermekként római katolikusnak kereszteltek, az apai ág kívánságára. Újrakeresztelés utáni baptista gyülekezeti tagságom mellett, különböző körülmények miatt, hosszabb ideig szoros kapcsolatot tartottam az Evangéliumi Püünkösdi Közösséggel, s lazábbat több szabadegyházi felekezettel. Egészen fiatal koromban voltam baptista, majd püünkösdi gyülekezeti harmonista, később orgonista, kórustag és kórusvezető, és katolikus kántor is, piarista gimnazista korom előtt-táján.

Déri Balázs (Budapest) zenetudós, klasszika-filológus, középkorkutató, az ELTE BTK Latin Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára és Vallástudományi Központjának igazgatója. Előadását 2001-ben a Wesley János Lelkész-képző Főiskola fölkérésére írta. Elhangzásáról nincs tudomása. A másfél évtizedes szövegen csak parányi kiegészítéseket–javításokat hajtott végre.

Hosszas töprengés után, közel negyvenéves koromban visszatértem a katolikus Egyházba, de már előtte is, majd utána évekil az alsó-krisztinavárosi Havas Boldogaszony-templom szkolájának tagja, nyaranta, meg évközben is kiségitő organista voltam. Rekatolizálásom után meg úgy esett, hogy öt évig a Budapesti Református Theológia görög–latin tanáraként működtem.

Jelenleg, katolikus kötelességemnek eleget téve természetesen vasárnapi miselátogató vagyok, de több-kevesebb rendszerességgel keleti (görög vagy örmény) rítusú unitus templomban, vagy bizánci szertartású orthodox (szerb, görög, bolgár, orosz) templomban veszek részt szertartáson. Évek óta rendszeresen járok zsinagógába (áttérési szándék nélkül, mégis szívesen fogadtatva és befogadtatva), egy ideje lehetőség szerint *minden* pénteken este és szombaton, valamint ünnepeken egy hagyományaihoz ragaszkodó budai zsidó közösségben imádkozom. Zenei doktori disszertációmhoz anyagot gyűjtve négyszer jártam egy egyiptomi kopt kolostorban, gyűjtőmunkámat szír, etióp, örmény és más rítusok nagyheti–húsvéti zenéjének módszeres felvételével és feldolgozásával folytatom. Isten segítségével a jövő évben lesz a damaszkuszi utam. Évente kétszer egy-két hetet Oxfordban töltök, ha tehetem, mindennap énekes szertartáson, evensongon veszek részt valamelyik college-ban, s vasárnap a sóba'-vízbe' katolikus mise után (tehát a kötelességet teljesítve) pompázatos és lelkes anglikán szertartásra megyek, de nem hagyhattam ki az oxfordi metodista Wesley-émléktemplom úrvacsorai liturgikus istentiszteletét sem. Legutóbbi utamon Edinburgh-ban a presbiteriánus anyateplom istentiszteletén is voltam, a nagyhét végét és a húsvétot meg a bécsi görög és a jakobita szír templomokban töltöttem. Voltam már istentiszteleten Kálvin genfi templomában, több holland református irányzat istentiszteletén, katolikus miséken Szikkim-től kezdve az indiai őserdőkön át a Vatikánig, evangélikus istentiszteleten Braszótól Lipcséig, s voltam román, bolgár orthodox székesegyházban, és a sok ágra szakadt Tamás-keresztények közt Dél-Indiában. Találkoztam mennonitákkal a Himalájában. Jártam spanyol, jemeni, karaita és magyarországi háttérű askenáz zsinagógákban Jeruzsálemben. (S még nem is beszéltem a muszlim, hindu, buddhista istentiszteleti zenékről mint tanulságos háttérről, melyeket a Közel-Keleten és három indiai utamon ismertem meg.)

Mindezt nem pöffeszkedésből, s nem is vélt jártasságom érzékeltetésére írtam le, hogy —úgymond— harminc éve milyen tudatossággal igyekszem az elérhető teljességet megismerni, még ha néha csak benyomásszerűen is. Amit érzékeltettem az előbbiekkal: az a sokféle zsidó és még többféle keresztény istentiszteleti forma és istentiszteleti zene, amelyet mind megismerésre méltónak találtam.

Helyszíni élményeim, olvasmányaim, tudományos foglalatosságom eredményeként ezek után a következő alapvető tanulságot vontam le: *az ének helye és szerepe ma pontosan ugyanaz kell legyen, mint a zsidó és keresztény kultuszban mindig is volt vagy kellett volna lennie; helyét a liturgia szabja meg, vagyis az ének*

—s most szándékosan nem beszélek a hangszeres zenéről— a szabályozott, rögzített rend szerinti, vagyis a liturgikus istentisztelet integráns része, és szerepe (teológiai szempontból) az, ami az istentiszteleté egyedül kell legyen: egyedül az Isten imádása, „technikai” szempontból pedig a szent szöveg hordozása, „el-fölemelése” a prózai hanghordozástól.

Ez azt jelenti, hogy nincsenek lényegi új szempontok, a világ változását egyáltalán nem kell, sőt nem is szabad követnie az egyházzene elveinek. Nem lehet elsődleges célja semmilyen istentiszteleti zenének az, hogy embert szórakoztasson vagy —úgymond— megnyerjen, vagy akár közvetlen módon oktasson. Persze, az igazán Istennek szóló zene megnyer, és (bár nem primitív didaktikus módon) tanít, és gyönyörűség is. Ám hallatlan botrányos újkori és legújabbkori jelenség, hogy a zene bármilyen formáját a lelkek „megnyerésére”, egyes nemzedéki csoportok „benntartására”, bárki műveltségigényének kiszolgálására, vagy az énekes–zenész képességei megmutatására használják. Jézus, a tanítványok és a korai kereszténység nem zenés show-műsorokkal szórakoztatták a közönséget, hogy az evangélium örömhírét vagy a megtérés kemény beszédét korabeli könnyűzenével tegyék „lenyelhetővé”. Az énekek, a zenének, kijelenthetjük, önmagában semmi szerepe nem volt a kora keresztény misszióban. Ezen minden újkori protestáns ún. ébredési mozgalomnak el kellene gondolkodni. (Újra mondom, mint aki baptistának születtem és érzelmileg sosem tagadtam meg gyermek- és ifjúkorom vallását. Nem kívülállóként beszélek. Sőt, ha tetszik, fundamentalista vagyok.) A zene térítő célú felhasználása egyszerűen nem biblikus — és, minden hiedelem ellenére, nem is „hatásos”. Jó, ha nem káros.

Az istentiszteleti zene normája nem a kedveltség, az igazodás valami (az újabb időkben nyilvánvalóan esztétikailag egyre lejjebb csúszó) közízléshez. De nem is magas vagy finnyás ízlés dolga. Az istentiszteleti zene alkalmazott zene, tehát nem önmagában, nem csak öntörvényűen létező kulturális jelenség. (Bár technikai szempontból nyilvánvalóan vannak saját zenei törvényei. Egy fugát a fugaszerkesztés szabályai szerint kell megalkotni, az viszont nem mindegy, hogy milyen ponton, mikor, miért ír a zeneszerző fugát, avagy egyáltalán ír-e.) Az istentiszteleti zene törvényeit nem önmaga vagy az iránta megmutatkozó társadalmi igény, kereslet szabja meg. Az a kötelessége, hogy a szent szöveget, elsősorban a Biblia szövegét, vagy az ahhoz lehető legközelebb álló költött szöveget híven, a profán világtól, a mindennapoktól elkülönítve, —hiszen áldozat, az ajkak áldozata!— hordozza, beleilleszkedve a liturgia folyamatába. Erre pedig mindenekelőtt a ritmikailag, metrikailag lehető legkevésbé kötött, egyszólamú ének alkalmas: vagyis a Tóra-olvasás (kantilláció) és a hagyományos zsidó imatónusok, a latin vagy népnyelvű gregorián ének, a bizánci és az ókeleti egyszólamú zene. Ez alkalmas a Biblia szó szerinti megszólaltatására. Ezzel szemben a nyugati kereszténység egy része abszolutizálta a késő középkori–humanista strófikus, rímes–ritmikus dalt, s a gregorián föladásával mára az én egyházam is gyakorlatilag teljesen megadta magát a stró-

fikus dálnak (nevezzük azt genfi zsoltárnak, evangélikus korálnak, katolikus népéneknek, gyülekezeti éneknek, ébredési éneknek, vagy ún. ifjúsági éneknek, édes mindegy.) Innen már egyenes a lejtő az egyházi könnyűzene, a karizmatikus „dicsőtés” könnyűzenéje felé, különösen, ha nincs, ami a hagyományosabb strófikus anyagot a helyén tartsa, mert már ki is szorították az agresszív áramlatok.

Nem arról van szó, hogy Szent Ambrus himnuszai és a nyomában járó himnusz, szekvencia- és trópusköltészet és az ezek leágazódásaként kialakult késő középkori és kora újkori népénekköltés önmagában problémás vagy kivetendő volna. De századokig még az Ambrus-féle himnusz sem talált befogadtatást a szigorúan biblikus latin zsolozsmába. A szekvenciaköltészet túlbujánzásait meg a nagy tridentinai zsinatnak kellett kérlelhetetlenül lenyenesnie. (Talán túlzottan is kérlelhetetlen volt.) Arról van szó tehát, hogy amíg mint alaprég, mint norma, mint lelki-teológiai-zenei-poétikai kontroll élő módon jelen van az egyszerű, szabad ritmusú ének (nyugaton a gregorián, keleten a bizánci ének, stb.), addig a népnek és vezetőinek is világos, mi az, ami beilleszkedhetik az újabb szerzeményekből a liturgiába.

Jó példa erre az anglikán istentisztelet. Az úrvacsorai istentiszteletben vagy a vesperásból és kompletóriumából összevont evensongban pl. mindig jelen van a papi és a gyülekezeti recitáció (a recitált, tömjénezéssel kísért evangéliumolvasás is!), a legbonyolultabb és előadástechnikailag legnehezebb polifónia, de a wesley-ánus gyülekezeti ének is. Anélkül, hogy mindez liturgikailag vagy esztétikailag kaotikus lenne. A baj akkor történik, ha az istentisztelet egyetlen zenéje a gyülekezet strófikus éneke: legyen az katolikus népének, genfi zsoltár, lutheri korál vagy metodista-baptista gyülekezeti ének. Ezzel a zenei-szövegi anyaggal nemcsak az a gyakorlati baj van, hogy az idők folyamán elhasználódik, elkopik, hanem az igazi baj az, hogy nem áll meg a lábán önmagában: nem tisztán biblikus, mert átköltés, vagyis a rím és a metrum szűkös kereteibe belegyötört, belenyomorgatott poézis még a legjobb esetben is. (Ismét nem kívül-állóként beszélek. Énekszövegeimet több ezren éneklék.) A strófikus gyülekezeti ének (most a hagyományos anyagról beszélek, az egyházi könnyűzenét egy mondatban sem szabad együtt emlegetni a gyülekezeti énekkel, a népénekkel, a korállal), egy strófikus zsoltárátköltés, egy versbe faragott Magnificat, Credo soha nem helyettesítheti a tisztán bibliai vagy dogmatikus szöveg recitációját vagy éneklését.

Azt mondom tehát, hogy nem lehet hibátlan istentiszteleti zenei élet a szabad ritmusú, a bibliai szöveg nyelvtani szerkezetét erőlködés nélkül érvényre juttató egyszerű ének nélkül, amely néha szinte próza, mégis elemelkedik a mindennapi közlésmódtól, vagyis többnyire egyszerű recitáció, máskor díszes, aztán egészen melodikus, és egyszerűbb anyaga a nép egészének van szánva, míg bonyolult, professzionális tudást, művészetet igénylő része (mert annak is van helye!) a kórus vagy képzett szólista dolga. Ebbe aztán —mert nem kell kidobni, fölöslegesnek vagy bűnösnek tekinteni az elmúlt kétezzer év

más ihletett és magasrendű zenéjét sem— megfelelő egyházi és szakmai ellenőrzés mellett beleilleszthető mindenekelőtt a nép egyszerűlamú, strófikus éneke, a kórus rímes polifóniája, Bach kantátája, Mozart motettája, Stravinsky darabja, rövid orgonadarab, stb. És beleilleszthető újabb korok poétikailag–zeneileg kevésbé értékes, de dogmatikailag és melódiájában–ritmusában kifogástalan szövegi–zenei anyaga, azonban csak a régieknél gyöngébb korunknak tett engedményként, s nem normaként.

Amíg az egyszerűlamú liturgikus ének, természetesen a kötött liturgiában, nem az istentiszteleti zene alapja, addig azok a problémák, melyeket a vitaindító fölvetett, állandó lázat okoznak az Egyház testében.

Röviden reagálok a további kérdésekre. Az egyházi könnyűzene nem hagyott kitörölhetetlen hatást. Nem hiszem ugyanis, hogy győzelmes lenne a könnyűzene, mert hiszek az Egyház győzelmes Urában. Aki félti Menyasszonyát a bepiszkolódástól. Előbb-utóbb letörli róla a ráfröccsent sarat, letépi róla a ráaggatott ócska göncöt. Az egyházi könnyűzene válsága máris megnyilatkozik, nem csak azok előtt, akik ezt mindig is várták, mármint a válságát, hanem azok előtt is, akik csinálják vagy védik, szorgalmazzák. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a könnyűzene nem követheti az évről-évre változó stílusokat, tehát mindig a jóval professzionálisabb, a maga módján minőségibb világi könnyűzene után kullog. Az egyházi rock gyakorlatilag az ún. Beatles-nemzedék zenei világát jelenti. Képzeljük el az egyházi techno-zenét! Valójában tehát egyáltalán nem korkövető. Nincs szájalmasabb, mint pl. amikor egy Velence melletti kis szigeten hallottam három–négy öregasszonyt, amint énekelték a nyomorultul vézna olasz „ifjúsági énekeket”, persze gitárakkordok nélkül, és rikatóbb, mint ahogy tavasszal az edinbourgh-i katolikus katedrális ifjúsági miséjén idősecske zenekar pöngette az ócska elektromos gitárt — no, fiatal alig volt a tempóban...

Évtizedek után végre azoknak, akik megengedték vagy támogatták az egyházi könnyűzenét —a lelkeszi karról beszélek—, komoly önvizsgálatot kellene tartaniuk. Tétélezzük föl, hogy szabad az istentisztelet zenéjét fiatalok benn tartására használni. Tétélezzük föl, hogy dobálózhatunk a megtérők számával. Akkor is, őszintén: az egyházi könnyűzene befelé volt csúszda, vagy inkább a gyülekezet fiatalságának kifelé vezető csúszdája volt? Más képet használva: nem úgy van-e, hogy a keserű orvosságot körülvevő csokoládét lenyalogatták, és kiköpték az orvosságot? Az engedményként adott könnyűzenéről és a nehéz ígéről beszélek! Amíg az őszinte bűnvallomás nem történik meg, fölösleges énekeskönyveket szerkesztgetni, egyensúlyozgatni nemzedékek közt, siránkozni az elvilágiasodáson, a kemény szíveken, a világ hatásán. A „világ” benn van az Egyházban, és a nagy Hitető gúnyosan nevet (dehogy nevet: röhög!) a rászedésen.

Az ifjúság külön egyházként kezelése ugyanazon korszellemnek engedelmeskedik, amely szerint a felnőttek üzleti célból megcélozzák a fiatalokat.

Nekem az egyházi könnyűzene gyártói és forgalmazói (ne felejtjük, ez nyugaton sokszor megélhetési kérdés is a zeneszerzőfélék–dalszerzőfélék számára), de a propagálók is lelki drogyárosok és drogdílerék.

A zsidó–keresztény istentiszteleti zenét (így értelmezem a vitaindító „súlyos egyházi himnusz” kifejezését) elfelejteni voltaképpen a Szentírás elfelejtését jelenti. A többség lelki életében azért vált népszerűtlenné, mert a többségnek nincs lelki élete. De hol beszél az Ő- és Újszövetség a többség akaratáról mint valami demokratikus, népszavazási ügyről?

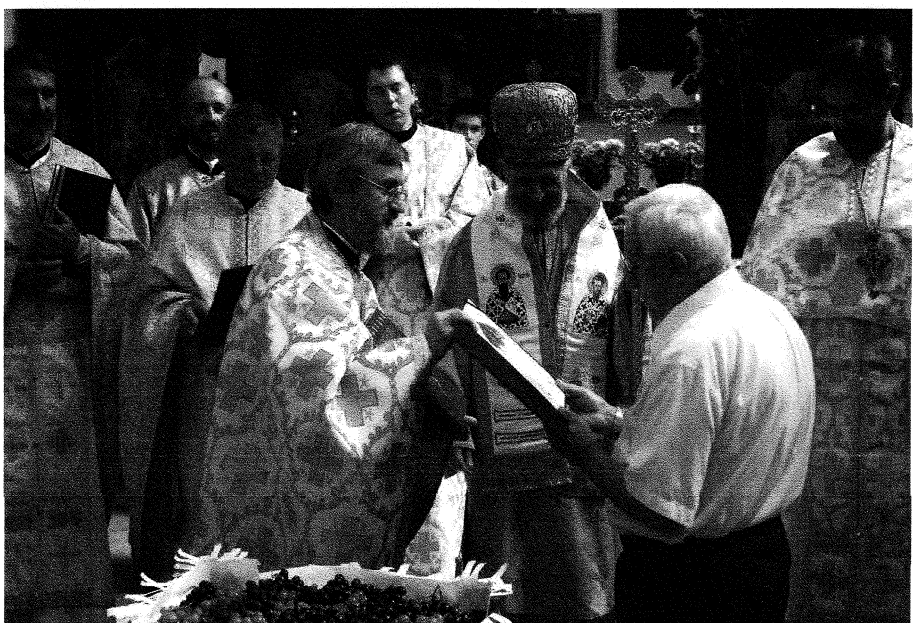
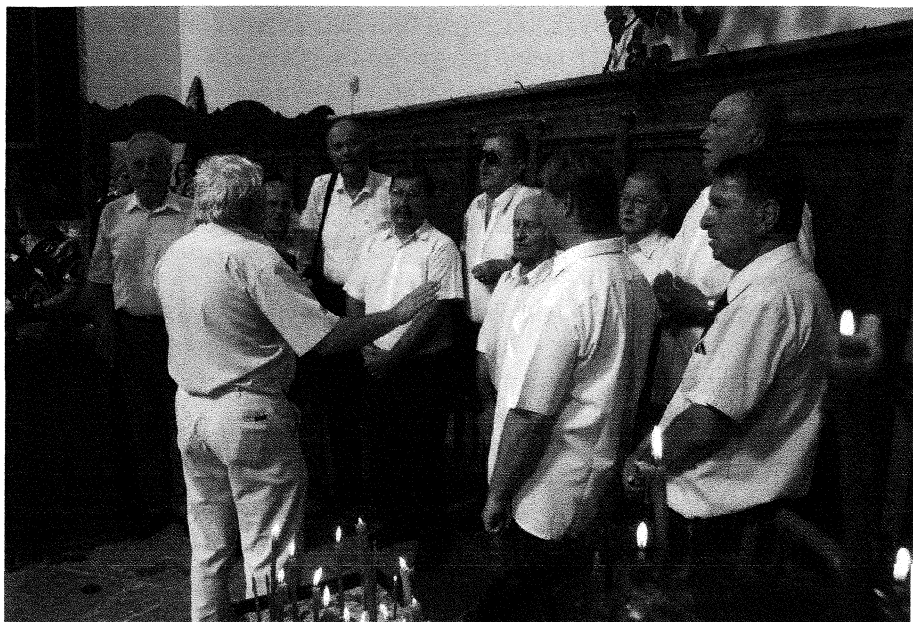
Próbáljunk meg ízlést formálni? Mint írtam a bevezetőben, itt nem ízlésformálásról kell szó legyen. Radikális visszatérés kell a Szentíráshoz, és az ahhoz közelebb álló, megszentelt századokhoz.

Vagyis: a zsidó s a keleti orthodox és bizánci unitus testvér jottányit ne engedjen hagyományos istentiszteletéből. Abból, hogy a rabbi vagy a pap, lelkész rövid igemagyarázatán kívül minden énekeltessék, de kiváltképpen a Szentírás. Elképzelhetetlen legyen, hogy *lejnolás* helyett prózában olvassák a Tórát (mit: olvassák?, mikrofonba pöszögjék, mint katolikus templomainkban!), elképzelhetetlen legyen, hogy a bizánci himnuszköltészetet prózává csupasztítsák. Elképzelhetetlen legyen, hogy az egyszólamú éneknél magasabb rendűnek tartsák a klasszikus–romantikus énekanyagot, és kisebbrendűségi érzésből elkezdjék belegyömöszölni a kóruséneket meg a hangszereket a liturgiába.

A római katolikus rítusnak nem csak szájjal, hanem valóban követnie kellene a II. vatikáni zsinatot, amelyre jogtalanul hivatkozva sokan végbevitték a liturgikus–zenei öngyilkosságot. A katolikus egyház zenéje elsősorban a gregorián (akár latinul, akár a vele egyformán érvényes népnyelveken), a klasszikus vokálpolifónia (mint Palestrina), és ha nem pöffeszkedik az istentiszteleten, akkor némi helyet kaphat az orgona is (elektromos utánzata nem), és ha valamely nyelven kialakult, az egyháznak ápolnia kell a (hagyományos) egyházi népéneket is. Hozzáteszem: bizonyos esetekben megtűrhető a magyzenekaros mise is. Mozart és hasonlók.

És tilos (lenne!) a liturgiafarigcsálás, valamiféle félreértelmezett kreativitás jegyében.

Az evangélikus legyen büszke arra, hogy a német reformátorok tisztában voltak a középkori liturgia alapvetően biblikus voltával, s megbecsülték mind gregorián, mind polifon zenéjét. Azokon a területeken, ahol a teológiai–kegyességi puritanizmus nem csupasztította le liturgiájukat, ott az istentiszteleti zenét nem nehéz a méltó szintre emelni. Magyarországon sajnos, nehéz lesz. És legyen büszke a lutheránus, de ne csak szóban, a német korálra és az abból kinőtt kantátazenére, mindenekelőtt Bachra! Ámde nem lehet egyszerre Bachot emlegetni és a hivatalos gyülekezeti énekeskönyvbe foglalni az azóta igen-csak elnyűtt, vacak „ifjúsági énekeket”. Ki velük! A hulladéktárolóba valók. De nehogy még valaki reciklálja őket!

Fent: A szerb orthodox Jávor Kórus énekel (vez. Miroszláv Brczán) a szentendrei Preobrazsenszka-templom búcsúján. Lent: A kórus tagja, a szentendrei szerb orthodox székesegyház főkántora, Radivoj Kicsin kitüntetést vesz át. (Fotók: Jaksity Iván.)

A reformátusnak tudnia kell, hogy mai liturgiája és annak megfelelő éneke nem a reformáció korának, hanem a puritanizmus és a felvilágosodás korának bélyegét hordozza magán. Súlyos bélyeget. De nem kitörölhetetlent. Térjen vissza szebb és biblikusabb hagyományaihoz! A magyar reformáció századában az ún. graduálkönyvekből magyarul énekeltek gregoriánt, mint ahogy a svájci vagy a skót reformátusok–presbiteriánusok is, bár jóval később, visszataláltak a liturgikus énekléshez. Persze, a református atyafi különösen becsülje genfi zsoltárait és XVI–XVII. századi gyülekezeti énekeit! De ne a bethániás nyögéseket! Azokhoz semmi köze.

A szabadegyházi testvérnek tudnia kell, hogy az Egyház alapítása nem a XVI. vagy a XVIII. században történt — egyházzenei szempontból sem. Ahhoz, hogy az egész keresztény történelmet (még ha megszorításokkal is) önazonossága részének tekintse, annak zenéjét is magáénak kell tekintse. Egyébként: az anabaptizmus (bár sokak által megtagadott) első vezéralakja, Münzer Tamás, e liturgikailag is kiváló, jó ízlésű, csak kissé forrófejű férfiú volt az első, aki a mise-könyvet és a zsolozsmát, némi rövidítéssel németre fordította istentiszteleti célra. Az ő istentiszteleti rendjében még korál sincs, csak német gregorián ének! A metodista közösség kiváló oxfordi hagyományhoz térhet vissza: a sajátos gyülekezeti és kegyességi élet összhangban lehet az anglikán hagyománnyal is — saját szememmel láttam és fülemmel hallottam.

Arra a kérdésre, hogy születhet-e időtálló egyházi ének (vagyis gyülekezeti ének) ma, kategorikus *nem* a válaszom. Magyar parasztzene sem születhet. Elmúlt az ideje. Ezen nem kell sírni. Nem népdalköltés a dolgunk, hanem a Bartók és Kodály s mások gyűjtötte népdal őrzése. A bölcsödétől az iskolán át a baráti közösségig, a táncházig. Mindennek belső, zenei okai vannak.

Kortárs istentiszteleti zene persze születhet, de nem poszt-stílusokban, nem a könnyűzene vegyítésével, mint az utóbbi évek magyarországi ún. misetermése mutatja. Elborzasztó példák bőven vannak, egyébként képzett zeneszerzők művei, hadd ne említsem őket!

Mi a mai, dalban elmondható üzenet? A „dal” szót egyházi kontextusban nem használhatjuk. S mint mondtam, ma nem kell új dalt költeni. A zsinagógában minden héten imádkozom: *Siri ládojnoj sir chodos*, a latin zsolozsmában: *Cantate Domino canticum novum*: énekeljete az Úrnak új éneket! De ezt ugyanazon zsoltár szavaival mondom! Az „új” nem a hisztériás, divatokat követő, kommerciális újat-mondás értelmében veendő, hanem a mindig megújuló lelkületre kell érteni. Ma, kijelentem, nem lehet érvényes, időtálló népéneket, sem szöveget, sem dallamot költeni. Nem is kell.

Van mit énekelnünk. Tudjuk, hogy és hogyan kell énekelnünk. Hát énekeljünk, szívvel és értelemmel!

Köszönöm, hogy meghallgattak.